

**NISORIY DO‘ST MUHAMMAD SULTON VA UNING IJODKOR SIFATIDAGI
QIRRALARI HAQIDA**

Muxammadova Maxbuba Mo‘minovna

BuxDU mustaqil izlanuvchisi,

O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasida o‘qituvchisi

mahbuba93mo‘minovna@mail.com,

+99890 744 72 02

Annotatsiya: Maqolada XVI asrda yashagan, shayboniyzodalardan bo‘lgan hukmdor Do‘st Muhammad Sulton va uning ijodkor sifatidagi qirralari haqida so‘z boradi. Hasanxoja Nisoriy bizgacha yetib kelgan yagona asari “Muzakkiri ahbob” tazkirasida Do‘st Muhammad Sultonning ijodiy mahoratiga asosiy e‘tiborni qaratadi. Garchi Do‘st Muhammad Sulton davlat tizimida muhim o‘rin tutmagan, biron rasmiy lavozimda faoliyat ko‘rsatmagan bo‘lsa-da, ammo uning adabiy, badiiy mahorati Nisoriy tomonidan mahorat bilan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Hasanxoja Nisoriy, “Muzakkiri ahbob”, Do‘st Muhammad Sulton, tashbih, tashxis, husni ta‘lil.

Shayboniylar davrining yuksak ilmiy ahamiyatga ega asarlaridan biri Faxriddin Ali Safoiyning “Rashahotu aynul-hayot” asari va boshqa manoniy asarlardan ma‘lumki, Xoja Ahrori Valiy mamlakat ravnaqi va xalq farovonligi uchun tariqatni siyosatga, podshohlarga ta‘sir ko‘rsatuvchi amaliyotga aylantira olgan. Nazarimizda, Hasanxoja Nisoriy shayboniylar saltanatining barcha bo‘g‘inlarida ham tariqatning davlat boshqaruvi va xuddi shunday ta‘sirini ko‘rishni istagan. Tariqat arboblardan ta‘lim olib, shohlar adolat va diyonat yo‘lini belgilab olishlarini orzu qilgan. Shuning uchun ham “Muzakkiri ahbob” ning ijodkor shoh va shahzodalarga bag‘ishlangan barcha maqola, fasl va fiqralari amaldorning tariqatga va tariqat ahliga munosabatini yoritishdan boshlanadi.

“Muzakkiri ahbob” “Maqola birinchi ruknining ikkinchi fasli, davlat taxtida o‘ltirgan sultonlar zikrida”gi qismining nihoyasidan o‘rin berilgan ikki ijodkorga bag‘ishlangan maqolada tazkiranavisning yuqorida zikr etilgan uslubi nazarga tashlanmaydi. O‘sha fiqralarni sinchiklab o‘rganish natijasida muallif uslubidagi bunday chekinishning sababi aniq bo‘ldi. Maqola birinchi ruknining ikkinchi fasli oxirida qalamga olingan ijodkorlardan biri Do‘st Muhammad Sulton Abulxayrxon naslidan bo‘lsa-da, davlat tizimida muhim o‘rin tutmagan. Biron rasmiy lavozimda faoliyat ko‘rsatmagan. Maqola

birinchi ruknining ikkinchi faslidagi xotimaviy maqolada talqin qilingan Avaz G'ozil Sulton esa toju-taxt uchun bo'lgan jangu jadallar sababli 1536-yilda Xorazmni tark etib, otasi bilan birga Samarqandga kelgan. Hayotini ijodiy ishga bag'ishlagan. Do'st Muhammad Sultonning shajarasi unga atalgan maqolaning sarlavhasida o'z ifodasini topgan. U Toshkent hokimi Navro'z Ahmadning o'g'li, Navro'z Ahmad esa Abulxayrxonning farzandi Sevinchxojaning o'g'li bo'lgan. Maqola "Yaxshi xislatlari ko'p podshohzodadir",- deb boshlanadi. [3;51] Latif ta'bli bu podshohzoda har bir ishga qat'iyat va shijoat bilan kirishgan. Xushta'b va xushsuxanligi bilan olimu fozillar muhabbatini qozongan. Olimu fozillar uning diydori va suhbatini qo'msab hamisha uning ma'rifiy majlislarida hoziru nozir bo'lganlar. U ham o'z yig'inlarini ilm ahlining ishtirokisiz o'tkazmagan. Fozillar suhbatiga jonu dili bilan intilgan podshohzodaning go'zallikka moyil, ezgulikka tashna qalbi she'r zavqidan xoli bo'lmagan.

"Muzakkiri ahbob" dan o'qiymiz: "Ko'ngil quvonchi uchun gohida she'r va nafosat maishatiga ham mayl bildiradi. Va bu baytni uning latif she'ridan sanaydilar. Bayt:

Nofayi on xoli mushkin ohui Chin chun bidid,
Az xijolat po'st pushidu rahi sahro girift". [3;51]

O'zbek mumtoz adabiyotining Mavlono Lutfiy, Alisher Navoiy kabi ulug' namoyandalari husni ta'lil san'atidan foydalanib, takrorlanmas timsoliy ifodalar yaratganlar. Tabiiy hodisaning g'ayritabiiy izohi Do'st Muhammad Sulton baytida ham nazarga tashlanadi. Toshkent shahzodasining satrlari malikul-kalom Lutfiyning mashhur

Yuzingdin lola rang eltib, uyolib shahrga kirmas,
Aning bo'ynin kishi bog'lab kelturmog'uncha sahro din

satrlarini o'quvchi xotirasida tiklaydi. Ma'shuqa yuzining qizilligini lolaga tashbih qilish ko'plab mumtoz adabiyot namunalarida bor. Aslida bunday tashbihlarning har biri tabiat va inson orasidagi uyg'unlik, ilohiy birlik mohiyatini ifoda etadi. Mavlono Lutfiy an'anaviy obraz zaminida mutlaqo yangi badiiy lavha yaratgan. Ulug' shoir talqinicha, lola o'zidagi qizil rangni ma'shuqaning yuzidan olgan. Shuning uchun ham uyalganidan shaharga kira olmaydi. Odamlar uni o'g'ri kabi bo'ynini bog'lab shaharga keltiradilar, Lola bahor faslida sahroda, cho'lu biyobonlarda o'sadi. Kishilar lola sayliga chiqqanlarida uni terib, dastalab, bog'lab, guldasta yasab o'zlari bilan olib qaytadilar. Ayni manzaradan shoir yorning jamoli (yuzi) tavsifida mohirona foydalana olgan.

Do'st Muhammad Sulton baytida tasvir asosida turgan obraz: mushkin xol va Xitoy ohusi. Mushk- qora tusli va xush isli narsa. [2;433] Sharq she'riyatida yorning sochi, qoshi, xoli mushkka tashbih qilinadi.

Do'st Muhammad Sulton baytida yorning mushkin xoli badiiy tavsif asosida turadi. Baytda tilga olingan ikkinchi obraz Chin ohusi. Chin (Xitoy) asl chinnisi, oynasi va xushbo'y mushki bilan dong taratgan. Shuning uchun "Chin chinnisi", "Chin oynasi", "Chin mushki" (nofayi Chin) mumtoz adabiyotning doimiy yo'ldoshiga aylangan.

Ba'zi manbalarda zikr qilinishicha, mushk kiyik jismining nozik bir uzvidan olinadi. Shuning uchun ham shoir badiiy mushohada uchun "Chin ohusi" ni ("ohui Chin") tanlagan. Mushk she'riy asarlarda "nofa" tarzida ham keladi. Bu forsiy kalimaga "Navoiy asarlari lug'ati" da quyidagicha izoh berilgan: "Xushbo'y qora modda bo'lib, Chin va Xo'tan ohulari kindigida yetishadi." [2;469] Badiiy ifodada butunni qism, qismni butun bilan atash hodisasi bor. Do'st Muhammad Sulton mushk va xol qiyosida mushk tayyorlanadigan manbani, ya'ni "Chin ohu" sini badiiy mushohadaga tortgan.

Ohuning maskani – sahro. Shoir talqinicha, Chin ohusi yor mushkin holining muattar hididan uyalib, xijolat tortganidan egniga po'st yopinib sahroga qochgan. Tahlil qilinayotgan baytda husni ta'lil, tashbih (xol va mushk qiyosi) va tashxis (xijolat tortmoq, egniga teri yopinmoq) san'atlari imkoniyatlaridan mohirona foydalanib, yangi badiiy talqin yaratilgan.

Do'st Muhammad Sulton bin Navro'z Ahmad iste'dodli olim ham bo'lgan. Uning ayrim asarlari bizgacha yetib kelgan. O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar xazinasida uning "Silsilatus-salotin va anisul oshiqin" asari 2471 raqami ostida saqlanadi. [3;303]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy. Qomusiy lug'at. 1-jild. –Toshkent: Sharq, 2016.
2. Навоий асарлари луғати. – Тошкент: Ф. Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972.
3. Нисорий Ҳ. Музаққир аҳбоб. Форс тилидан Исмоил Бекжон таржимаси. –Тошкент: Халқ мероси, 1993.